

OBRUČ ANTICIGANIZMA

FOTOGRAFIJA: ENIS ABDULLAHU

ROMI U CRNOJ GORI

Izdavač

Civil Rights Defenders

Za izdavača

Goran Miletić

Direktor za Evropu

Prevod

Jelena Vukoslavović

Lektura

Miljana Đurović

@ 2018 Civil Rights Defenders

Originalna verzija na teksta na engleskom jeziku prevedena je na crnogorskom jeziku.

Grafički dizajn

Kliker Dizajn

Štampa

Printing Press

Tiraž

100

SADRŽAJ

1. Romi u Crnoj Gori: Pregled	3
2. Bezbjednost i zaštita od mučenja	4
3. Lična dokumenta	6
4. Zapošljavanje	10
5. Obrazovanje	12
6. Stanovanje	16
7. Pristup pravdi	18
8. Zdravlje	19
9. Azil i prisilni povratak	21
Izvori	24

AKRONIMI I SKRAĆENICE

CAHROM _____ Ad hoc Komitet eksperata za pitanja Roma

CRD _____ Branitelji ljudskih prava

ERRC _____ Evropski centar za prava Roma

EU _____ Evropska unija

IDP _____ Interno raseljena lica

NVO _____ Nevladine organizacije

OEBS _____ Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju

UNDP _____ Program Ujedinjenih nacija za razvoj

UNHCR _____ Visoki Komesarijat Ujedinjenih nacija za izbjeglice

FOTOGRAFIJA: LJUBA MARIČIĆ, SRBIJA

1. ROMI U CRNOJ GORI: PREGLED

1.1. DEMOGRAFSKI PODACI

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2011. godine, u Crnoj Gori živi 6.251 Rom (1,01 odsto) i 2.054 Egipćana (0,33 odsto). Velikih romskih zajednica ima u Podgorici (3.988), Nikšiću (483), Bijelom Polju (334), Beranama (531) i Herceg Novom (258), dok se najveće zajednice Egipćana mogu naći u Podgorici (685), Nikšiću (446), Tivtu (335) i Beranama (170).¹ Prema podacima popisa stanovništva, 5.619 lica je navelo romski jezik kao maternji.² Savjet Evrope procjenjuje da u Crnoj Gori živi oko 25 hiljada Roma (i Egipćana).³

Crna Gora je prihvatila veliki broj Roma, Aškalija i Egipćana koji su zbog rata izbjegli sa Kosova i nijesu se mogli vratiti. Romi, Aškalije i Egipćani koji su protjerani sa Kosova već godinama ne mogu da regulišu svoj status i žive u jednoj vrsti pravnog praznog prostora, što im otežava pristup tržištu rada, obrazovanju, zdravstvenom sistemu i socijalnom staranju. U međuvremenu im je zakonski omogućeno da regulišu svoj status, međutim, veliki broj njih nije ni počeo taj proces.

1.2. ANTIROMSKI STAV I KUMULATIVNA DISKRIMINACIJA

U Crnoj Gori, kao i u ostalim državama Evrope, prevladavaju antiromsko ponašanje, kumulativna diskriminacija i predrasude i loša percepcija Roma. Antiromski stav, kumulativna i sistemska diskriminacija su osnovni uzroci, dok su simptomi ove situacije visoka stopa nezaposlenosti, niska stopa upisa u školu, ali i loša dostignuća, te loš životni standard većine.⁴ Posljedice ratova, naročito protjerivanje više hiljada Roma i Egipćana sa Kosova u Crnu Goru, dodatno su otežale situaciju.

Generalno, Romi u Crnoj Gori, a naročito raseljeni Romi, Aškalije i Egipćani sa Kosova, suočavaju se sa diskriminacijom i isključivanjem iz javnog života. Ipak, Ombudsman naglašava da članovi zajednice nijesu voljni da podnose prijave. Nijedan Rom/Romkinja ili Egipćanin/Egipćanka nije podnio žalbu zbog lošeg postupanja ili diskriminacije na osnovu nacionalne pripadnosti.

1 Monitoring civilnog društva o sprovođenju Nacionalne strategije za integraciju Roma i decenijskog Akcionog plana u Crnoj Gori u 2012. i 2013. godini.

2 Vlada Crne Gore, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016–2020.

3 Savjet Evrope, Procjene romske populacije. Preuzeto 23. marta 2017. godine sa: <http://www.coe.int/de/web/portal/roma/>.

4 Za diskusiju o antiromskom stavu i kumulativnoj diskriminaciji pogledajte dokument Romi na Zapadnom Balkanu 2017/Roma in the Western Balkans 2017.

1.3. OPŠTI PRAVNI I POLITIČKI OKVIR

Ustav Crne Gore ne priznaje eksplicitno Rome i Egipćane kao nacionalne manjine. U preambuli Ustava navedeno je da je Crna Gora država u kojoj žive pripadnici naroda i nacionalnih manjina, kao što su „Crnogorci, Srbi, Bošnjaci, Albanci, Muslimani, Hrvati i drugi“.⁵

Na osnovu Ustava Crne Gore i Zakona o manjinskim pravima i slobodama, nacionalne manjine imaju pravo da učestvuju u procesima donošenja odluka. Manjinske grupe koje osvoje manje od tri procenta glasova ili koje čine manje od 15 odsto stanovništva treba da budu zastupljene u parlamentu. Na opštinskom nivou, zakon predviđa mogućnost dodjeljivanja odborničkih mjesta predstavnicima manjina koje čine od 1,5 do 15 odsto stanovništva. U svakom slučaju, Romi i Egipćani nijesu zastupljeni ni u državnom

parlamentu ni u lokalnim skupštinama.⁶ Brojni državni zakoni, strategije i politike, kao i međunarodne obaveze definišu situacije i politike koje se odnose na Rome i Egipćane u Crnoj Gori. Osim opšteg dokumenta, kakav je Zakon o zabrani diskriminacije,⁷ relevantni sektorski zakoni i politike (koje se naročito tiču socijalne inkluzije) takođe sadrže određene politike o Romima.

Vlada Crne Gore usvojila je 2016. godine novu „Strategiju za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016–2020.“, zajedno sa Akcionim planom za 2016. koji sadrži sljedeća poglavlja: stanovanje, obrazovanje, zdravstvena njega, zapošljavanje, pravni i društveni status, kao i njega porodice, kultura, jezik i identitet.⁸ U martu 2017. godine je usvojen Akcioni plan za 2017. godinu sa istim poglavljima kao i prethodni, a bio je dodijeljen i budžet za njegovo sprovođenje.

2. BEZBJEDNOST I ZAŠTITA OD MUČENJA

2.1. PREGLED ZAKONA I POLITIKA

Krivični zakonik Crne Gore prepoznaje dvije relevantne i naročito otežavajuće okolnosti – ukoliko su krivična djela počinjena iz mržnje ili ukoliko je krivična djela definisana zakonom počinilo lice koje obavlja službenu dužnost.⁹

Državni tužilac ne prikuplja podatke koji ukazuju na etničku pripadnost, te stoga ne posjeduje evidenciju o slučajevima Roma i Egipćana koji su žrtve zločina iz mržnje, napada i govora mržnje, uključujući i određeni broj optužnica.¹⁰ Visoki državni tužilac kazao je da ne posjeduje evidenciju o krivičnoj prijavi za rasne ili etnički motivisane napade ili nasilje nad Romima i Egipćanima u periodu od 2013. do 2016. godine.¹¹

2.2. TRENUTNA SITUACIJA

Nedostaju adekvatni proceduralni i institucionalni okviri za rješavanje nasilja i uznemiravanja manjina. Prema

podacima Evropskog centra za prava Roma (ERRC), odsustvo okvira, kao i nepotrebno komplikovane procedure za prijavljivanje i argumentovanje zločina iz mržnje od strane žrtava, smatraju se institucionalnim rasizmom prema Romima.¹²

Uprkos tome što nedostaju zvanični podaci, dešavali su se incidenti i nasilje motivisano mržnjom prema Romima koje su prijavili predstavnici civilnog društva i medija. Najznačajniji incident se desio u maju 2016. godine, a sami počinioци su ga snimili i objavili na društvenim mrežama. Snimak prikazuje dvije osobe koje su brutalno pretukle mladog Roma. Tek nakon reakcija predstavnika civilnog društva, političkih partija i medija, policija je sprovela istragu i identifikovala počinioce kojima je izrečena kazna zatvora od šest i sedam mjeseci.¹³

5 Ustav Crne Gore. Preuzeto 23. marta 2017. godine sa <http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf>.

6 Stejt Department Sjedinjenih Američkih Država, Izvještaji o ljudskim pravima 2016. za Crnu Goru. Preuzeto 24. marta 2017. sa <https://www.state.gov/documents/organization/265666.pdf>.

7 Službeni list Crne Gore, br. 46/10, 18/2014.

8 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore, Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016–2020, str. 79. Kako sami naziv dokumenta nalaže, Strategijom nijesu obuhvaćene Aškalije. Podaci iz studije ponekad ukazuju samo na Rome, a ponekad na Rome i Egipćane, zavisno od izvora podataka.

9 Službeni list Crne Gore, br. 70/03, 13/04, 47/06, 40/08, 25/10, 32/11, 64/11, 40/13, 56/13.

10 Intervju sa kancelarijom Državnog tužioca u Podgorici, 19. maj 2017.

11 Informacije prikupljene u toku intervjua 24. maja.

12 <http://www.errc.org/article/alkovi%C4%87-v-montenegro-third-party-intervention-pending/4484>.

13 <http://www.vijesti.me/vijesti/perunicu-i-kovacevicu-robija-zbog-zlostavljanja-903685>.

Drugi slučaj, odnosno uznemiravanje romske muslimanske porodice u maju 2009. godine, još uvijek se vodi pred Evropskim sudom za ljudska prava.¹⁴

NVO „Inicijativa mladih za ljudska prava“ bilježi svjedočenja o incidentima – zlostavljanju, ponižavajućem postupanju, torturi – koje su počinili stražari u zatvoru.¹⁵

Postoji još jedan relevantan slučaj koji se desio u ljeto 1999. godine, kada je u crnogorskim vodama potonuo brod „Miss Pat“ na putu za Italiju i pritom stradalo 35 ljudi. Većina njih su bili Romi. Brod je bio registrovan za prevoz najviše šestoro ljudi i dva člana posade. Ipak, u trenutku potonuća na brodu je bilo 70 ljudi. Sedmorica osumnjičenih su optuženi, jer su raseljenim Romima sa Kosova obećali transport u Italiju za novčanu nadoknadu.

Tužilaštvo nije sprovelo hitnu, nezavisnu i efikasnu istragu u ovom slučaju, a Apelacioni sud je tek u maju 2017. godine osudio četvoricu optuženih na kazne zatvora od šest i osam godina.

Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana (2016) prepoznala je rizik da Romi i Egipćani postanu žrtve trafikinga.¹⁶

U pogledu rodno zasnovanog nasilja ili nasilja u porodici prevladava očigledan manjak bezbjednosti i odgovarajućeg odgovora države.

Istraživanje koje je sproveo ERRC 2016. godine ukazalo je na to da se deset odsto intervjuisanih Romkinja, Aškalija i Egipćanki suočilo sa diskriminatornim postupanjem, uključujući i verbalno nasilje od strane njihovih ginekologa. U svakom slučaju, visok procenat ovih incidenata prošao je neprijavljen (47,6), uglavnom zbog straha od suočavanja sa posljedicama.¹⁷

Prema istraživanju Centra za romske inicijative 2014. godine, u četiri opštine u Crnoj Gori – u Nikšiću, Podgorici, Beranama i Ulcinju – Romkinje i Egipćanke su se suočavale sa nasiljem u porodici. Istraživanje koje je tražilo i finansiralo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava ukazalo je na to da su razlozi nasilja u porodici bili: tradicija 32,4 odsto, alkoholizam 18,4 odsto, siromaštvo 6,5 odsto, upotreba narkotika 2,2 odsto i nizak nivo obrazovanja 1,6 odsto.¹⁸

---

14 ECtHR, Alković protiv Crne Gore, 9. novembar 2010. godine. Dostupno na: [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160014#\(t%22fulltext%22:%2266895/10%22\),%22itemid%22:%22001-160014%22](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160014#(t%22fulltext%22:%2266895/10%22),%22itemid%22:%22001-160014%22)). Vidjeti takode ERRC, maj 2016, dostupno na: <http://www.errc.org/article/alkovi%C4%87-v-montenegro-third-party-intervention-pending/4484>.

15 <http://freeoftorture.net/images/docs/mne/Prava-lica-lisenih-slobode-u-zatvorskom-sistemu-cg-i-drugim-zatvorenim-institucijama.pdf>.

16 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore, Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016–2020, str. 79.

17 ERRC, Istraživanje reproduktivnih prava Romkinja, Aškalija i Egipćanki u Crnoj Gori, 2016. (neobjavljeno). Osnovni nalazi dostupni su na: <http://www.errc.org/cms/upload/file/montenegro-submission-7-november-2016.pdf>.

18 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore, Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016–2020, 2016, str. 75.

FOTOGRAFIJA: LILIKA STREZOSKA, MAKEDONIJA

3. LIČNA DOKUMENTA

3.1. PREGLED ZAKONA I POLITIKE

Zakon o državljanstvu i podzakonski akti definišu kriterijume za dobijanje državljanstva na osnovu mjesta boravka i bračnog statusa.¹⁹ Interno raseljena lica sa Kosova ne mogu da dobiju državljanstvo samo na osnovu boravka i/ili braka sa državljaninom Crne Gore, što je dozvoljeno interno raseljenim licima iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske.

Zakon o matičnim registrima definiše procedure i zahtjeve za registraciju građana.²⁰ Verzija zakona iz 2010. godine nije adekvatno definisala procedure i zahtjeve za naknadnu registraciju datuma rođenja. To je vodilo nedosljednoj praksi područnih jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) koje su odgovorne za registraciju datuma rođenja. Zakon je revidiran 2011. i 2016. godine²¹, a očekivalo se da će neke odredbe biti inicirane od 1. jula 2017. godine.²² U svakom slučaju, nije bilo promjena koje su bitnije mogle uticati na procedure za naknadno registrovanje datuma rođenja.

U skladu sa amandmanima na Zakon o vanparničnim postupcima, osnovni sudovi su počeli da donose pozitivne odluke u vezi s datumom i mjestom rođenja lica koja su rođena van crnogorskog zdravstvenog sistema kako bi im se omogućila registracija.²³ Organizacije civilnog društva uspješno su koristile ovaj zakon pri iniciranju registrovanja desetina djece u matičnu knjigu rođenih. Zakon definiše procedure za određivanje vremena i mjesta rođenja kako bi se regulisao status lica koja nijesu registrovana i lica koja su rođena van zdravstvenih institucija.

U decembru 2014. godine je usvojen novi Zakon o strancima u Crnoj Gori, koji je bio predmet zakonskih promjena 2015. godine, a zatim i 2017.²⁴ Zakon naročito ukazuje na raseljena lica sa Kosova, a član 142 navodi da će se lica koja nijesu podnijela zahtjev za regulisanje statusa ili lica kojima je zahtjev bio odbijen „smatrati licima koja nezakonito borave u Crnoj Gori“.²⁵ Na osnovu prethodnog

19 Službeni list Crne Gore, br.13/08, 40/10, 28/11, 46/11, 20/14.

20 Službeni list Crne Gore, br. 47/08, 41/10.

21 Službeni list Crne Gore, br.40/11, 55/16.

22 Službeni list Crne Gore, br.40/11, 55/16.

23 Izvještaj o napretku 2016.

24 Službeni list Crne Gore, br. 56/14.

25 Dodatni podzakonski akti definišu kriterijume za putna dokumenta. NVO „Pravni centar“ i UNHCR se zalažu za odredbe o licima bez državljanstva u Zakonu o strancima u cilju rješavanja pitanja za interno raseljena lica sa Kosova.

Zakona o strancima (član 105a, paragraf 2) i njegovih amandmana iz 2009. godine, raseljenim licima sa Kosova bilo je omogućeno da apliciraju za status sa stalnim nastanjenjem u Crnoj Gori.²⁶

Vlade Crne Gore i Kosova potpisale su 2011. godine Memorandum o razumijevanju o registraciji građanskog statusa između Kosova i Crne Gore. U okviru Memoranduma, u bliskoj saradnji sa UNHCR-om, obje vlade ukazale su na situaciju raseljenih Roma sa Kosova.

U januaru 2013. godine Vlada je usvojila drugi Akcioni plan za implementaciju 2011–2015. Strategije za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, sa posebnim naglaskom na naselje Konik, uključujući godišnje ili polugodišnje akcione planove za njihovo sprovođenje (najnoviji Akcioni plan za period 2016–2017).²⁷

Ministarstvo rada i socijalnog staranja osnovalo je, u maju 2013. godine, Koordinacioni odbor za monitoring sprovođenja Strategije za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica, s naglaskom na naselje Konik.²⁸

3.2. TRENUTNA SITUACIJA

Iz nekoliko razloga, Romima i Egipćanima u Crnoj Gori još uvijek nedostaju dokumenta za registraciju, lična dokumenta ili su lica bez državljanstva: (i) lica koja nijesu registrovana u matičnim knjigama rođenih uopšte ili tek treba da budu registrovana, jer su registri bili ili uništeni ili izgubljeni tokom rata na Kosovu; (ii) djeca čiji roditelji nijesu registrovani iz gore navedenih razloga; (iii) djeca koja su rođena u Crnoj Gori, ali van zdravstvenih ustanova, te stoga nijesu bila registrovana.

Posljednjih godina, zahvaljujući značajnim naporima Vlade, UNHCR-a, OEBS-a i lokalnih nevladinih organizacija, situacija se poboljšala, ali proces olakšane registracije

još uvijek nije završen. Vlada je uvela zakonske promjene i nekoliko puta produžavala rok u svrhu regulisanja statusa raseljenih lica sa Kosova u Crnoj Gori (prvi rok je bio 7. novembar 2011. godine, da bi kasnije bio produžen do 31. decembra 2014).²⁹

Pri dostavljanju, raseljena lica sa Kosova mogla su da apliciraju ili za „status stranca sa stalnim boravkom“ ili za „status stranca sa privremenim boravkom“. Od 30. septembra 2016. godine, u Crnoj Gori legalno živi 12.346 interno raseljenih lica. Broj lica koja su već dobila „status stalnog boravka“ je 10.930, a lica sa „statusom privremenog boravka“ 442. U aprilu 2013. godine, u Crnoj Gori je registrovano 8.233 interno raseljenih lica sa Kosova.

Anketa koja je 2011. godine sprovedena među Romima, Aškalijama i Egipćanima (prvenstveno interno raseljenim) koji žive na Koniku, pokazala je da od 3.642 intervjuisana lica u ovom naselju, njih 542 nijesu registrovana u knjigama rođenih i registrima državljanstva, od čega je 508 lica raseljeno sa Kosova, a 34 iz Crne Gore.³⁰

U okviru Memoranduma između Crne Gore i Kosova, vlasti obje države su Romima raseljenim s Kosova u Crnu Goru olakšale pristup dokumentima. Agencija za civilnu registraciju Kosova, koja funkcioniše u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova, pružila je pomoć raseljenim kosovskim Romima, Aškalijama i Egipćanima u Crnoj Gori, između ostalog, i preko timova koji posjećuju Crnu Goru i olakšavaju izdavanje izvoda iz knjige rođenih, ličnih karata i pasoša, što je neophodan preduslov za prijavu za „status stalnog boravka“ u Crnoj Gori.³¹

Osim toga, zakonski amandmani su omogućili uvođenje datuma i mjesta rođenja osoba koje su rođene van bolničkog sistema u Crnoj Gori. Ipak, prema procjenama UNHCR-a, oko 300 ljudi koji su rođeni van bolničkog sistema Kosova ili Crne Gore ne može da dobije dokumenta,

26 Službeni list Crne Gore, br.82/08, 72/09, 56/14.

27 Vlada Crne Gore, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Strategija za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica, sa posebnim naglaskom na naselje Konik, Podgorica 2011. Preuzeto 19. jula 2017 sa: <http://www.un.org.me/Library/Refugees-Asylum-Seekers-and-Statelessness/8a%20Strategy%20for%20Durable%20Solutions%20of%20Issues%20regarding%20DPs%20and%20IDPs%20in%20Montenegro.pdf>; Vlada Crne Gore, Koordinacioni odbor za monitoring sprovođenja Strategije za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica, sa posebnim naglaskom na naselje Konik, integrisani Akcioni plan za sprovođenje Strategije za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, sa posebnim naglaskom na naselje Konik.

28 Pogledajte Akcioni plan 2014. Strategije za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori.

29 Izmjena Zakona o strancima, Službeni list Crne Gore, br. 12/12. Preuzeto 22. marta 2017. sa: http://www.mup.gov.me/ministarstvo/Javne_rasprave/134444/Poziv-za-javnu-raspravu-o-Nacrtu-zakona-o-strancima.html.

30 Vlada Crne Gore, UNHCR, Izvještaj o pravnom statusu lica koja žive u kampu na Koniku sa preporukama za njegovo poboljšanje. Preuzeto 24. marta 2017. godine sa: http://www.un.org.me/uploads/Documents/2013/ENG_The%20Report%20on%20the%20Legal%20Status%20of%20Persons%20Living%20in%20the%20Area%20of%20the%20Konik%20Camp%20with%20Recommendation%20for%20its%20Improvement.pdf.

31 Vidite saopštenje UNHCR-a od 9. aprila 2015. „UNHCR supports provision of civil status documents to displaced persons in Montenegro“. Preuzeto 22. marta 2017. godine sa: <http://unk.org/en/unhcr-supports-provision-civil-status-documents-displaced-persons-montenegro>.

jer nijesu obuhvaćeni ni zakonskim amandmanom niti Memorandumom koji su potpisale Crna Gora i Kosovo.³²

Uprkos ovakvim naporima, proteklih godina je većina ljudi ostala neregistrovana i ne može regulisati svoj status. Prema Izvještaju Evropske unije o napretku 2016, neriješene su 1.352 aplikacije, a 250 maloljetnika još uvijek nije registrovano.³³

Prema podacima NVO „Pravni centar“, 940 lica je iniciralo procedure za regulisanje statusa stranca 2017. godine. Među njima je 250 Roma koji se suočavaju sa ozbiljnim problemima, jer nemaju nikakve podatke ili dokumenta.

LICA BEZ DRŽAVLJANSTVA

Raspoloživi podaci o licima bez državljanstva su veoma konfliktni. U vezi sa UNHCR-om, Izvještaj Stejt Departmenta o ljudskim pravima (U. S. State Department) navodi da je u državi krajem 2015. godine bilo oko 3.262 lica bez državljanstva. Prema EU Izvještaju o napretku 2016, 486 ljudi u Crnoj Gori smatralo je sebe licima bez državljanstva, naročito zbog neuspjeha Crne Gore da uvede procedure za definisanje lica bez državljanstva.³⁴

Na osnovu popisa stanovništva iz 2011. godine, 4.312 lica je prijavilo da nije imalo državljanstvo, a od tog broja, Roma i Egipćana je bilo 1.649.

Istraživanje iz 2011. godine o Romima, Aškalijama i Egipćanima (prvenstveno interno raseljenim licima) koji

žive na Koniku pokazalo je da 1.360 njih nije imalo državljanstvo nijedne države, od tog broja 820 je rođeno u Crnoj Gori, a 451 na Kosovu.³⁵

U dvomjesečnom periodu 2014. godine, Vlada je registrovala 486 ljudi koji su aplicirali s molbom da budu prepoznati kao lica bez državljanstva, ali je Ministarstvo unutrašnjih poslova samo sedmero njih prepoznalo kao lica bez državljanstva. Krajem 2016. godine, jedno od sedam lica je dobilo državljanstvo, jedno je dobilo dozvolu za boravak, dok je jedna osoba dobila putna dokumenta za lica bez državljanstva.³⁶

Izvještaj o sprovođenju Strategije za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori (2012–2016) pokazao je da je 1.100 interno raseljenih lica dobilo crnogorsko državljanstvo, dok oko 3.400 interno raseljenih lica nije podnijelo zahtjev za regulisanje pravnog statusa u Crnoj Gori. Osim toga, Vlada je garantovala da će 134 interno raseljenih lica dobiti crnogorsko državljanstvo kada dostave dokumenta koja potvrđuju da više nijesu građani neke druge države, dok su još 122 dodatna zahtjeva u procesu razmatranja.

Ministarstvo unutrašnjih poslova i dalje usporava pristup državljanstvu interno raseljenim licima sa Kosova na osnovu braka sa crnogorskim građaninom/građankom i na osnovu prebivališta. NVO „Pravni centar“ je više puta osporavala ovakve odluke pred Administrativnim sudom.³⁷

4. ZAPOŠLJAVANJE

4.1. PREGLED ZAKONA I POLITIKE

Osnovni politički dokument o politici zapošljavanja u Crnoj Gori je Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa 2016–2020³⁸ Strategija predviđa inkluziju socijalno ugroženih grupa na tržište rada poboljšanjem

njihove zapošljivosti i zapošljavanjem. Zakon o zapošljavanju i ostvarivanju prava iz osiguranja od nezaposlenosti predviđa mjere aktivne politike zapošljavanja, uključujući i subvencije za zapošljavanje.³⁹ Član 2. Uredbe

32 Stejt Department Sjedinjenih Američkih Država, Izvještaj o ljudskim pravima za 2016, Crna Gora. Preuzeto 24. marta 2017. sa <https://www.state.gov/documents/organization/265666.pdf>.

33 Izvještaj o napretku 2016.

34 Izvještaj o napretku 2016.

35 Vlada Crne Gore, UNHCR Izvještaj o pravnom statusu lica koja žive u kampu u naselju Konik, sa preporukama za njegovo poboljšanje. Preuzeto 24. marta 2017. sa: http://www.un.org.me/uploads/Documents/2013/ENG_The%20Report%20on%20the%20Legal%20Status%20of%20Persons%20Living%20in%20the%20Area%20of%20the%20Konik%20Camp%20with%20Recommendation%20for%20its%20Improvement.pdf.

36 Informacije su dobijene na osnovu Zakona o slobodnom pristupu informacijama 26. maja 2017.

37 Informacije su dobijene od NVO „Pravni centar“, imejl od 7. juna 2017.

38 Vlada Crne Gore, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa 2016–2020.

39 Službeni list Crne Gore, br. 14/10, 39/11, 40/11, 45/12, 61/13; 20/15, 52/16.

o subvencijama za zapošljavanje određenih kategorija nezaposlenih lica navodi da subvencije može da ostvari poslodavac koji zaposli lice koje pripada populaciji Roma i Egipćana.⁴⁰ U svakom slučaju, poslodavci u praksi nijesu voljni da iskoriste tu mogućnost.

Prema Zakonu o manjinskim pravima i slobodama (član 25), manjinski narodi „imaju pravo na srazmjernu zastupljenost u javnim službama, organima državne vlasti i lokalne uprave“, ali ove odredbe ipak nijesu sprovedene.⁴¹

4.2. TRENUTNA SITUACIJA

Nacionalna strategija definiše brojne prepreke sa kojima se članovi obje populacije susrijeću prilikom zapošljavanja, naglašava i nedostatak obrazovanja i mogućnosti za obrazovanje, ali i diskriminaciju i neprihvatanje od strane ne-Roma i poslodavaca kao najvećih prepreka.⁴² Osim toga, strategija navodi i mnoge druge prepreke, kao što su nedostatak ličnih dokumenata, loša ekonomska i socijalna situacija i manjak informacija.

Zavod za zapošljavanje Crne Gore ne prikuplja informacije po osnovu etničke pripadnosti. Svako može dobrovoljno da izjavi svoju etničku pripadnost. U proteklih nekoliko godina, godišnje se oko hiljadu Roma i Egipćana registrovalo u Zavod za zapošljavanje, čineći time tri do četiri odsto od ukupnog procenta svih lica koja su tražila zaposlenje. Postoji 95 odsto registrovanih Roma i Egipćana koji nijesu profesionalno kvalifikovani i dugoročno su nezaposleni. Ovi podaci pokazuju da samo mali dio registrovanih lica ove dvije populacije uspije da se zaposli uz pomoć Zavoda za zapošljavanje.⁴³

Većina obuka i programa reintegracije, koje često organizuju nevladine organizacije, funkcioniše na osnovu

projekata, sa velikim pauzama između projektnih ciklusa, dok se ne obezbijede novi donatorski fondovi, što slične inicijative čini teško održivim. Napredak koji je ostvaren u oblasti obrazovanja je jedna vrsta izazova za integraciju Roma i Egipćana koji su završili srednje škole na tržište rada. Prema Monitoring izvještaju građanskog društva 2014, njihova inkluzija još uvijek je teška, a „oni koji završe srednju školu uglavnom se zaposle u Javnom komunalnom preduzeću, što je daleko ispod njihovih kvalifikacija“.⁴⁴

Što se tiče javnog sektora, Crna Gora je pokrenula programe javnog rada (npr. program „Neka bude čisto“) u koji je uključeno nekoliko Roma i Egipćana. U cilju podsticanja zapošljivosti Roma i Egipćana, u decembru 2013. godine su otvorene i klasifikovane u organizaciji radnih mjesta dvije nove pozicije: organizator rada na socijalnoj inkluziji i asistent za socijalnu inkluziju. Osim toga, postojala je i pozicija romski zdravstveni medijator.

Samo pet Roma i Egipćana je zapošljeno u državnim institucijama (u Ministarstvu za evropske integracije, Ministarstvu za ljudska i manjinska prava, Vojsci Crne Gore, Kancelariji za borbu protiv trgovine ljudima i Centru za socijalni rad u Herceg Novom). Ostali Romi i Egipćani rade na pozicijama kao što su zdravstveni medijatori.

S druge strane, programi za podršku malim i srednjim preduzećima donedavno nijesu bili dostupni Romima i Egipćanima. Za ove pozicije su otvoreni novi programi stručne obuke.⁴⁵

Zbog ograničenog pristupa tržištu rada, većina Roma i Egipćana primorana je da traži posao na neformalnom tržištu rada.⁴⁶

40 Službeni list Crne Gore, br. 80/15, 77/16.

41 <http://www.minoritycentre.org/sites/default/files/law-minority-rights-me.pdf>; Takođe, pogledajte tekst Dušice Tomović *Montenegro Lags in Giving Minorities State Jobs*, koji je objavio Balkan Insight 24. avgusta 2015. Preuzeto 6. oktobra 2017. godine sa: <http://www.balkaninsight.com/en/article/montenegro-government-lags-in-hiring-minorities-08-21-2015>.

42 Nacionalna strategija, str. 54.

43 Nacionalna strategija.

44 Monitoring građanskog društva o sprovođenju Nacionalne strategije za integraciju Roma i Akcionog plana Dekade inkluzije Roma u Crnoj Gori za 2012. i 2013. godinu.

45 Monitoring građanskog društva o sprovođenju Nacionalne strategije za integraciju Roma i Akcionog plana Dekade inkluzije Roma u Crnoj Gori za 2012. i 2013. godinu, Koalicija nevladinih organizacija iz Crne Gore i Sekretarijata Fondacije Dekada inkluzije Roma, http://www.gamn.org/images/docs/cg/civil-society-monitoring-report_me.pdf, http://gamn.org/images/docs/en/civil-society-monitoring-report_en.pdf.

46 Stejt department Sjedinjenih Američkih Država, Izvještaj o ljudskim pravima u Crnoj Gori za 2016. Preuzeto 24. marta 2017. godine sa <https://www.state.gov/documents/organization/265666.pdf>.

Tabela 1: Odabrani podaci o zaposlenosti Roma u Crnoj Gori (2011)⁴⁷

Crna Gora	Muškarci		Žene		Ukupno	
	Romi	Ne-Romi	Romi	Ne-Romi	Romi	Ne-Romi
Stopa zaposlenosti (15–64)	47%	54%	8%	31%	27%	42%
Stopa zaposlenosti (15–24)	34%	24%	4%	21%	19%	22%
Stopa nezaposlenosti (15–64)	34%	26%	70%	36%	44%	30%
Stopa nezaposlenosti (15–24)	45%	54%	83%	43%	56%	49%
Stopa aktivnosti (15–64)	71%	73%	26%	48%	48%	60%

⁴⁷ Vidjeti rezultate istraživanja UNDP-a. Preuzeto 26. avgusta 2017. godine sa: <http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/ourwork/sustainable-development/development-planning-and-inclusive-sustainable-growth/roma-in-central-and-southeast-europe/roma-data/>.

FOTOGRAFIJA: ENIS ABDULLAHU, KOSOVO

5. OBRAZOVANJE

5.1. PREGLED ZAKONA I POLITIKE

Ministarstvo obrazovanja i sporta je odgovorno za planiranje, sprovođenje i usklađivanje politike obrazovanja. Sistem obrazovanja definiše opšti zakon o obrazovanju i određeni broj posebnih sektorskih zakona i strategija.⁴⁸

Crna Gora definiše ciljeve obrazovnog sistema kroz razvijanje države kao društva koje se zasniva na znanju, sa obrazovanjem kao ključnim faktorom za ekonomski i socijalni razvoj. Sistem obrazovanja finansira se iz državnog budžeta sa oko 4,3 odsto BDP-a.

Crna Gora ima obavezan sistem obrazovanja koji traje devet godina. Obavezno obrazovanje prate dva alternativna puta. Jedan od njih je četvorogodišnje srednjoškolsko obrazovanje koje se završava polaganjem maturalnog ispita, što omogućava polazak na fakultet i oko trećina đaka obično krene ovim putem. Dvije trećine đaka bira alternativni put – tri do četiri godine stručnog obrazovanja – koji podrazumijeva polaganje stručnog ispita. Nastavni plan za četvorogodišnje stručno obrazovanje sadrži elemente opšteg i stručnog obrazovanja. Polaganje ispita nakon četvorogodišnjeg stručnog ciklusa omogućava

pristup univerzitetskom obrazovanju zavisno od pravila pristupa svakog univerziteta. Od svih srednjoškolaca, 70 odsto se upisuje na univerzitet, a samo 40 odsto univerzitetskih studenata su maturanti srednjih škola, dok oko 60 odsto njih dolazi iz stručnih škola.

Prema članu 4 Zakona o osnovnom obrazovanju, osnovno obrazovanje je obavezno za svu djecu uzrasta od šest do 15 godina, bez obzira na pol, rasu, vjeroispovijest, društveni status i bilo kakve druge lične karakteristike, što stvara obavezu državi Crnoj Gori da omogući pohađanje škole svima.⁴⁹ Cilj poglavlja o obrazovanju u Akcionom planu za 2017. za implementaciju Strategije za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016–2020. jeste povećanje nivoa upisa u školu i smanjenje stope ranijeg napuštanja škole. Akcioni plan takođe predviđa podršku aktivnostima kao što je dodjeljivanje besplatnih udžbenika, podršku u vidu stipendija, podsticanje na upisivanje srednjih škola i fakulteta, sa posebnim naglaskom na djevojčice i mlade žene, pratnju romske djece u vrtiće i škole ili organizovanje mentorske podrške.

48 Službeni list Crne Gore, br. 64/02, Službeni list Crne Gore, br. 49/07, 45/10, 40/11, 45/11, 39/13, 44/13.

49 Službeni list Crne Gore, br. 64/02, 49/07, 45/10, 40/11 i 39/13.

5.2. TRENUTNA SITUACIJA

Uprkos određenom napretku, svi raspoloživi podaci – iako ponekad konfliktni – ukazuju na nezavidan položaj romske i egipćanske djece u sistemu obrazovanja.

Iako je, prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011. godine, 95 odsto djece školskog uzrasta pohađalo školu, prisustvo djece romske i egipćanske populacije u osnovnim školama bilo je znatno niže (51 odnosno 54 odsto). Prema nezvaničnim procjenama, stopa upisa romske i egipćanske djece u osnovnu školu je 25,2 odsto, a stopa završetka prvog ciklusa obaveznog obrazovanja 32 odsto (u poređenju sa opštom populacijom gdje iznosi 98 odsto), dok je ista stopa za drugi ciklus iznosila sedam odsto (u poređenju sa opštom populacijom, kod koje iznosi 86 odsto).⁵⁰ Prema Nacionalnoj strategiji, 21,5 odsto romske i egipćanske djece ide u predškolske ustanove (dječaci 20,6 odsto, djevojčice 22,4 odsto), što je znatan rast u poređenju sa istraživanjem koje je sproveo UNDP prema kojem je 11 odsto romske djece (osam odsto dječaka i 14 odsto djevojčica) išlo u predškolske ustanove (vidjeti tabelu ispod).

Prema podacima Vlade, stopa upisa u osnovnim školama 2016. godine iznosila je 76 odsto; iako je obrazovanje u osnovnim školama u Crnoj Gori obavezno, stopa

ostvarenja rezultata je iznosila svega 68 odsto. Ovakvi podaci pokazuju visoku stopu ispisanja romske i egipćanske djece iz škole, pa je tako 11 odsto djece ispisan iz osnovne škole (9,4 odsto dječaka i 13,8 odsto djevojčica).⁵¹ Oko 49 odsto romske djece (52 odsto dječaka i 44 odsto djevojčica) upisuje srednju školu, dok je stopa onih koji su nakon osnovne upisali srednju školu oko 80 odsto.

Vlada je obezbijedila afirmativne mjere, poput stipendija i mentorskog programa, kako bi uticala na rast stope upisivanja i postizanja rezultata u srednjim školama i fakultetima. Prema Strategiji, broj lica iz romskih i egipćanskih zajednica koji pohađaju srednje škole porastao je sa 75 tokom školske 2012/2013. godine na 99 tokom školske 2015/2016. godine. U istom periodu, broj studenata porastao je sa devet na 20.⁵²

Vladina Strategija obezbijedila je podatak o broju romske i egipćanske djece u osnovnim školama koji pokazuje pad od skoro deset odsto djece iz ovih zajednica koja pohađaju nastavu u osnovnim školama (sa 1.582 na 1.438 djece) zbog migracija tokom školskih godina 2013/2014. do 2015/2016.

Istraživanje UNDP-a iz 2011. godine, u kojem se upoređuju Romi i većinska populacija koja živi u njihovoj blizini, pokazuje sljedeće podatke:

Tabela 3: Odabrani podaci o obrazovanju Roma u Crnoj Gori (2011)⁵³

Crna Gora	Muškarci		Žene		Ukupno	
	Romi	Ne-Romi	Romkinje	Ne-Romkinje	Romi	Ne-Romi
Stopa pismenosti (16+)	84%	99%	62%	99%	73%	99%
Stopa pismenosti (16–24)	86%	100%	69%	100%	77%	100%
Stopa upisa u predškolskim ustanovama (3–6)	8%	14%	14%	21%	11%	17%
Ukupna stopa upisa u osnovnim školama (7–15)	54%	97%	55%	91%	55%	94%
Ukupna stopa upisa u srednjim školama (16–19)	14%	59%	12%	65%	13%	61%
Prosječne godine obrazovanja (25–64)	5.0	11.0	2.6	10.2	3.8	10.6
Prosječne godine obrazovanja(16–24)	5.2	10.6	3.9	11.1	4.5	10.9

50 Crna Gora nakon krize: Ka manjoj i efikasnijoj Vladi, javni dug, institucionalni pregled, Glavni izvještaj, Svjetska banka, oktobar 2011.

51 Nacionalna strategija.

52 Nacionalna strategija.

53 Vidjeti rezultate istraživanja UNDP-a. Preuzeto 26. avgusta 2016. godine sa: <http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/ourwork/sustainable-development/development-planning-and-inclusive-sustainable-growth/roma-in-central-and-southeast-europe/roma-data/>.

Tabela 4: Podaci o broju romske i egipćanske djece koja pohađaju škole⁵⁴

Romi i Egipćani u inkluzivno obrazovanje	Školska godina 2013/14	Školska godina 2014/15	Školska godina 2015/16	Školska godina 2016/17
Predškolsko	87	108	224	103
Osnovna škola	1.582 (726 žena)	1.538 (722 žene)	1.438 (666 žena)	1.617
Srednja škola	81	69	99 (49 žena)	112
Fakultet	15	17	20	20

SPECIJALNE ŠKOLE

Praksa po kojoj se romska djeca bez invaliditeta šalju u specijalne škole ne preovladava u Crnoj Gori. Prema raspoloživim podacima, 13 romske djece (11 dječaka i dvije djevojčice) su daci Javne ustanove Resursni centar za djecu i osobe sa intelektualnim smetnjama i autizmom „1. jun“ u Podgorici.⁵⁵

ODVOJENO ŠKOLOVANJE

Već nekoliko godina, djeca koja žive u kampovima za interno raseljena lica pohađaju nastavu u odvojenim odjeljenjima, ukoliko uopšte pohađaju školu. Početkom školske 2013/2014. godine, pokrenut je proces desegregacije za djecu iz kampova na Koniku 1 i 2. U toku školske 2016/2017. godine, sva djeca su pohađala inkluzivno obrazovanje.

Djeca se redovno transportuju do gradskih škola, a upošljeni su i medijatori. U svakom slučaju, ovakve inicijative su se prvenstveno sprovodile u okviru projekata. Ministarstvo obrazovanja je u svom godišnjem radnom planu predvidjelo da od početka septembra 2017. godine uposli još 20 medijatora. Većina djece kao prvi jezik uči romski ili albanski. U procesu desegregacije, škole su takođe koristile

novi razvijeni nastavni plan i nove udžbenike za crnogorski kao drugi jezik.⁵⁶

ROMSKI JEZIK, ROMSKI IDENTITET I KULTURA

Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011. godine, 6.251 osoba se izjasnila kao Rom, a 5.169 je navelo romski kao maternji jezik. Crna Gora je potpisnica Evropske povelje o manjinskim i regionalnim jezicima, ali romski ipak nije zvaničan jezik u Crnoj Gori, pa stoga nije ni uključen u obrazovni sistem kao manjinski jezik. Opravdanje za to, kako je objašnjeno u prvom i drugom izvještaju o sprovođenju Okvirne konvencije i Evropske povelje o manjinskim i regionalnim jezicima, jeste nepostojanje standardizovanog romskog jezika i manjak nastavnog kadra koji bi držao časove na romskom jeziku.

Istraživanje Ministarstva za ljudska i manjinska prava iz 2016. godine ustanovilo je da 33 odsto romskih domaćinstava koristi isključivo romski jezik, a da svega 40 odsto romske populacije zadovoljavajuće govori crnogorski jezik. Osim toga, više od 45 odsto Roma ne umije da čita i piše na crnogorskom jeziku.⁵⁷ Stoga, Nacionalna strategija predviđa određene mjere za poboljšanje statusa romskog jezika. Strategija svakako ne predviđa mjere uvođenja romskog jezika u obrazovni sistem.

6. STANOVANJE

6.1. PREGLED ZAKONA I POLITIKA

Zakon o socijalnom stanovanju prepoznaje Rome i Egipćane kao prioritetne ciljne grupe.⁵⁸ Ipak, primjena ovog zakona je ograničena zbog nedostatka finansijskih sredstava i nedovoljnih kapaciteta lokalne samouprave da sprovede programe socijalnog stanovanja. Zakon je takođe neprecizan u dijelu koji se odnosi na smjernice vlasti

da spriječe beskućništvo (npr. osnivanje centara za prijem beskućnika), uprkos činjenici da novi zakon prepoznaje beskućnike kao ranjive grupe podesne za socijalno stanovanje.

54 Vlada Crne Gore, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Izvještaj o sprovođenju „Strategije za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012–2016“.

55 Podaci iz maja 2017.

56 Nacionalna strategija.

57 Nacionalna strategija.

58 Službeni list Crne Gore, br. 35/13.

Iako je Vlada usvojila Nacrt zakona o legalizaciji neformalnih objekata u julu 2012. godine, zakon je donijet 2016. godine. Zakon predviđa legalizaciju neformalnih objekata ili, u slučajevima kada to nije moguće, obezbjeđivanje alternativnog smještaja.⁵⁹ Ne postoje nadoknade koje treba platiti za legalizaciju objekata koji su predviđeni da budu primarni stambeni objekti. U svakom slučaju, eksperti procjenjuju da, čak i nakon usvajanja i sprovođenja ovog zakona, problem stanovanja Roma i Egipćana još uvijek postoji.⁶⁰

U Crnoj Gori postoje tri ministarstva koja su nadležna za rješavanje problema stanovanja Roma i Egipćana – Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Ministarstvo za održivi razvoj i turizam i Ministarstvo finansija. Odredbe o socijalnom stanovanju su uglavnom u nadležnosti lokalnih samouprava. Na osnovu Vladine Strategije za integraciju Roma, ključni instrument za poboljšanje situacije stanovanja jeste Lokalni program socijalnog stanovanja.⁶¹

U okviru Sarajevskog procesa (2005), Regionalni stambeni program uveden je u 13 crnogorskih opština, a finansijski su ga podržale međunarodne organizacije. U kampu na Koniku u Podgorici planirano je ukupno 120 stambenih jedinica, 63 u Nikšiću i 94 u Beranama. Vlada je zvanično objavila da će ovaj program značajno doprinijeti zatvaranju kampova na Koniku i kampova za interno raseljene Rome.⁶²

6.2. TRENUTNA SITUACIJA

Prema Strategiji za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016–2020, stanovanje i sanitarni uslovi „u kojima živi veći dio populacije su loši i ekstremno zabrinjavajući (...) radi se primarno o problemu opstanka – de fakto prava na život – usljed nedostupnosti, odnosno nedostatka čiste pijaće vode, činjenice da su stambeni objekti privremenog karaktera, često od slabog, nedovoljno čvrstog materijala, male površine, bez sanitarnih i kanalizacionih čvorova, nerijetko smješteni u blizini deponija komunalnog otpada“.⁶³

Istraživanje Ministarstva za ljudska i manjinska prava (2016) pokazalo je da 77 odsto Roma i Egipćana živi u izolovanim naseljima i to uglavnom u tri opštine – u Podgorici (57 odsto od ukupne romske i egipćanske populacije), Nikšiću (11 odsto) i Beranama (9 odsto). Oko 60 odsto populacije živi u legalizovanim objektima, dok preostali dio objekata nije legalizovan i Vlada tvrdi da „u mnogim slučajevima ne postoji pravna mogućnost legalizacije.“⁶⁴

Što se tiče kvaliteta samih objekata stanovanja, Strategija ukazuje na to da 60 odsto romskih domaćinstava pripada „neuslovnim objektima“. Otprilike 30 odsto Roma živi u „barakama“, 37 odsto u limenim objektima i oko 3 odsto u „objektima od drugog materijala“. Samo 47 odsto domaćinstava ima kupatilo, dok je 39 odsto povezano sa kanalizacionim sistemom. Prema tim podacima, 81,7 odsto romskih domaćinstava ima struju.⁶⁵

Situacija sa ženama i djecom je posebno zabrinjavajuća, posebno u kampu na Koniku, gdje 54 odsto žena živi u neformalnim objektima (kontejnerima), u kojima u prosjeku sedam osoba dijeli 10–20 m² životnog prostora.⁶⁶

Međutim, došlo je do napretka po pitanju problema sa smještajem raseljenih lica (vidjeti već navedene podatke o izgradnji objekata u sklopu Sarajevskog procesa). Završene su 62 kuće u Nikšiću, dok je izgradnja objekata na Koniku započela kao tenderski proces za izgradnju objekata u Beranama.⁶⁷ Ostali projekti za društveno ugrožene osobe su u fazi planiranja.

59 Zakon o legalizaciji neformalnih objekata, Službeni list Crne Gore, br. 56/16, 13/17.

60 Takođe vidjeti Strategiju, 2016, str. 14 i 21–22.

61 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016–2020, 2016, str. 19.

62 Strategija, str. 16.

63 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016–2020, 2016, str. 13–14.

64 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore, Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016–2020, 2016, str. 14.

65 Strategija, str. 15–16.

66 ERRC, Istraživanje o reproduktivnim pravima Romkinja, Aškalija i Egipćanki u Crnoj Gori, 2016 (neobjavljeno). Osnovni nalazi dostupni na: <http://www.errc.org/cms/upload/file/montenegro-submission-7-november-2016.pdf>.

67 Informacije dobijene od Budimirke Đukanović, Romski zdravstveni program, menadžer za Crnu Goru, 5. juna 2017.

FOTOGRAFIJA: ANXHELA ARBITI, ALBANIJA

7. PRISTUP PRAVDI

7.1. PREGLED ZAKONA I POLITIKA

Član 9 Ustava Crne Gore predviđa da su „potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka, imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva.“

Antidiskriminacioni zakonski okvir zasnovan je na ustavnoj odredbi kojom se zabranjuje diskriminacija i promovira jednakost pred zakonom, kao i individualnim pravima zasnovanim na važećem sistemu ljudskih prava i sloboda.

Međutim, pravni stručnjaci tvrde da ta ustavna odredba nema precizne reference za adekvatnu primjenu zakona, te da u realnosti ljudska prava i slobode predstavljaju samo principe koji nijesu učinkovito zaštićeni važećim zakonskim i administrativnim procedurama.

Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći usvojen je 2011. godine, a izmijenjen 2015.⁶⁸ Prava koja proističu iz ovog Zakona vezana su za siromašna lica i građani koji posjeduju bilo kakvu imovinu ne mogu tražiti besplatnu

pravnu pomoć. Međutim, građani koji primaju materijalnu pomoć (MOP) od centara za socijalni rad automatski se kvalifikuju za primanje besplatne pravne pomoći. Takođe, ova odredba nije u dovoljnoj mjeri promovisana među Romima i Egipćanima. Sudske takse predstavljaju značajnu prepreku jednakom pristupu pravdi, jer je za podnošenje žalbi Upravnom sudu neophodno uplatiti taksu u iznosu od 10 eura.

7.2. TRENUTNA SITUACIJA

Prema Strategiji (2016), „stepen diskriminacije i stigmatizacije Roma je povećan“.⁶⁹ Podaci ukazuju na to da je etnička distanca prema pripadnicima romske populacije veoma snažna i komparativno na mnogo višem nivou nego prema pripadnicima bilo koje druge etničke zajednice. Istraživanje o diskriminaciji pripadnika manjinskih i marginalizovanih grupa u Crnoj Gori, koje je realizovao Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM) 2013. godine, potvrdilo je da su, od svih manjina, Romi najpodložniji diskriminaciji. Prema tom istraživanju, 39,2 odsto Roma je izjavilo da ima istovjetan pristup pravdi kao i ne-Romi.⁷⁰

68 Službeni list Crne Gore, 20/11.

69 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore, Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016–2020, 2016, str. 85.

70 Centar za empirijske studije, Etnička distanca u Crnoj Gori, 2013, dostupno na: <http://www.cedem.me/publikacije/studijeijavne-politike/send/69-studije-i-javne-politike/720-etnika-distanca-2013>.

Ombudsman je 2015. godine saopštio da nijedna od podnetih žalbi nije imala veze sa navodnom diskriminacijom Roma i Egipćana po etničkom osnovu. Naredne godine, Ombudsman je primio 151 prijavu po osnovu diskriminacije. Od tog broja, sedam prijava je eksplicitno bilo povezano sa diskriminacijom „po osnovu pripadnosti romskoj manjini i egipćanskoj zajednici“.

8. ZDRAVSTVO

8.1. PREGLED ZAKONA I POLITIKA

Dva glavna dokumenta koja regulišu oblast zdravstva u Crnoj Gori su [Zakon o zdravstvenoj zaštiti](#) i [Zakon o zdravstvenom osiguranju](#).⁷¹

[Zakon o zdravstvenom osiguranju](#) propisuje da lica u ranjivim situacijama – trudnice i porodilje (do 1 godine nakon porođaja), lica starija od 65 godina i lica koja pate od zaraznih bolesti – imaju pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu. Zakon ne predviđa prikupljanje podataka po osnovu etničke pripadnosti, tako da Ministarstvo zdravstva nije prikupljalo zasebne podatke o zdravstvenoj situaciji Roma u Crnoj Gori.⁷²

[Uredba o načinu ostvarivanja prava raseljenih lica iz bivših jugoslovenskih republika i interno raseljenih lica sa Kosova koja borave u Crnoj Gori](#) definiše uslove po kojima raseljena lica romske i egipćanske nacionalnosti mogu primati zdravstvenu zaštitu.⁷³ Prema informacijama iz Vlade, oni imaju pravo na identičnu zdravstvenu zaštitu kao i ostali građani Crne Gore.⁷⁴

Ministarstvo zdravstva je 2013. godine pokrenulo program „Romski zdravstveni medijatori“ koji je vremenom proširio opseg djelovanja.⁷⁵

8.2. TRENUTNA SITUACIJA

Istraživanje koje je sproveo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava u februaru 2016. godine ukazalo je na to

Međutim, uprkos preporukama Ombudsmana – pravosudni sistem nema podatke o slučajevima koji se direktno tiču romske populacije, te stoga ni vlasti nijesu u stanju da odrede precizne brojke o slučajevima diskriminacije protiv Roma i Egipćana u Crnoj Gori.

da 40 odsto ispitanih Roma i Egipćana sopstvenu zdravstvenu situaciju smatra lošom ili veoma lošom. Takođe, 26 odsto romskih i egipćanskih domaćinstava ima barem jednog člana sa ozbiljnim zdravstvenim problemima ili invaliditetom, dok šest odsto unutar te grupe od 26 odsto domaćinstava ima više od jednog člana sa ozbiljnim zdravstvenim problemima. Prosječni životni vijek pripadnika romske zajednice iznosi 55 godina, dok je kod pripadnika većinske populacije – 76 godina.

Štaviše, skoro 12 odsto romskih i egipćanskih domaćinstava imalo je smrtnu slučajevu novorođenčadi.⁷⁶ Ova brojka može poslužiti kao dokaz promašaja vladine politike pružanja pristupačne, priuštive i učinkovite prenatalne i postnatalne njege romske i egipćanske novorođenčadi.

Čak 40 odsto odraslih Roma i Egipćana ne posjeduje ovjerenu zdravstvenu knjižicu.⁷⁷ Strategija (2016) konstatuje da veliki broj Roma i Egipćana ne posjeduje zdravstvenu knjižicu, jer nemaju državljanstvo ili izvod iz matične knjige rođenih. Oni takođe ne znaju kako sistem funkcioniše i/ili nemaju informacije i/ili ne znaju koje konkretne korake treba preduzeti da bi se ostvarila zdravstvena zaštita.⁷⁸

Broj romske djece rođene van bolnica je značajan, imajući u vidu da se 16 odsto Romkinja porodilo bez podrške.⁷⁹ Izvještaj CAHROM-a iz 2016. godine navodi da je „stopa smrtnosti kod novorođenčadi i dalje šest puta viša kod Roma nego kod ukupne populacije, te da je životni vijek

71 Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Službeni list Crne Gore, br. 003/16, 039/16 i 002/17; Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Službeni list Crne Gore, br. 006/16, 002/17 i 022/17.

72 CAHROM, 2016, str. 39.

73 Službeni list Crne Gore, br. 36/2015.

74 CAHROM, 2016, str. 39.

75 CAHROM, 2016, str. 41.

76 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore, Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016–2020, str. 45.

77 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore, Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016–2020, str. 46.

78 Strategija, str. 46.

79 UNDP, Zdravstvo, 2012, str. 58.

Roma i dalje 25 godina kraći od prosjeka unutar ukupne populacije.⁸⁰

CAHROM je izvijestio da je Institut za javno zdravlje nedavno organizovao nekoliko kampanja za promociju vakcinacije među romskom i egipćanskom djecom, što je rezultiralo „visokim postotkom pokrivenosti (za određene bolesti i do 98 odsto)“, iako su propustili da navedu na koje se to tačno bolesti odnosi.⁸¹

Nedavno istraživanje ERRC-a se fokusiralo na reproduktivno zdravlje, potvrđujući negativne indikatore i otkrivajući dodatne probleme u vezi s dostupnošću, pristupačnošću, priuštivošću i kvalitetom servisa u oblasti reproduktivnog zdravlja, jer je značajan postotak intervjuisanih Romkinja i Egipćanki potvrdio da nemaju nikakvo zdravstveno osiguranje niti ovjerenu zdravstvenu knjižicu (32 odsto).⁸² Među ispitanim osobama, kod 12,5 odsto žena je registrovana veoma značajna vremenska distanca od posljednje posjete ginekologu.

Takođe, registrovana je niska prevalenca kontracepcije i neadekvatan pristup servisima i informacijama u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja. To dodatno potencira da je neophodno da država Romkinjama i Egipćankama obezbijedi besplatan i adekvatan pristup kontraceptivnim sredstvima, te seksualnim i reproduktivnim zdravstvenim servisima i informacijama u pristupačnom formatu.

U poređenju sa ostalim zemljama, u Crnoj Gori je relativno mali udio Roma prijavio poteškoće pri kupovini prepisanih lijekova. Međutim, taj udio Roma je i dalje više nego dvostruko veći od ne-Roma (19 odsto nasuprot 8 odsto).⁸³

Što se tiče besplatnog pristupa zdravstvenim uslugama za (bivša) raseljena lica, prijavljeno je nekoliko problema, ali se oni, generalno, mogu riješiti uz podršku UNHCR-a i civilnog društva.

---

80 2015 Indeks inkluzije Roma, str. 18. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9810_file1_roma-inclusion-index-2015-s.pdf. CAHROM (2016) <http://www.coe.int/nl/web/portal/cahrom>.

81 CAHROM, Zdravstvo, 2016, str. 39.

82 ERRC, <http://www.errc.org/article/errc-submission-to-un-cedaw-on-montenegro-november-2016/4529>.

83 UNDP, Zdravstvo, 2012, str. 42.

FOTOGRAFIJA: ALAUDIN FAFULOVIĆ, BIH

9. AZIL I PRISILNI POVRATAK

9.1. PREGLED ZAKONA I POLITIKA

U Crnoj Gori postoji nekoliko zakona relevantnih za pitanje reintegracije osoba koje su deportovane u Crnu Goru nakon odbijanja azila u trećim zemljama. Pored sektorskih zakona u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, socijalne zaštite i stanovanja, koji su relevantni za odbijene tražioce azila, radi se o zakonima kao što su Zakon o strancima, Zakon o azilu, Zakon o crnogorskom državljanstvu, Zakon o centralnom registru stanovništva, Zakon o putnim ispravama i Zakon o graničnoj kontroli.⁸⁴

Crna Gora je u aprilu 2016. godine usvojila dokument sa strateškim smjernicama – „Strategija reintegracije lica vraćenih na osnovu sporazuma o readmisiji za period 2016–2020. godine“ sa Akcionim planom za 2016. godinu.⁸⁵

Kako bi osnažila proces reintegracije, Strategija predlaže koordinacione mehanizme i uključuje set mjera reintegracije sa indikatorima za monitoring kompletnog

procesa. Pored ostalih grupa, Strategija reintegracije identifikovala je Rome, Aškalije i Egipćane kao „društveno ranjive grupe“ u stanju potrebe za posebnom pažnjom. Strategija reintegracije dalje navodi potrebu za daljim smanjivanjem predrasuda prema Romima, Aškalijama i Egipćanima, s posebnim akcentom na uključivanje poslodavaca u aktivnosti usmjerene protiv predrasuda, kako bi poboljšale njihovo bolje pozicioniranje na tržištu rada.

Evropska unija i Crna Gora su 2007. godine potpisale sporazum o readmisiji kao svojevrsni preduslov za ukidanje viznog režima za crnogorske državljane. Crna Gora je, takođe, potpisala zasebne međudržavne sporazume o readmisiji.

9.2. TRENUTNA SITUACIJA

Crna Gora je udomila značajan broj Roma, Aškalija i Egipćana sa Kosova. Crnogorskim vlastima je trebalo

⁸⁴ Zakon o strancima: Službeni list Crne Gore, br. 56/2014 i 28/15, Zakon o azilu: Službeni list Crne Gore, br. 45/06; Zakon o crnogorskom državljanstvu: Službeni list Crne Gore, br. 13/08, 40/10 i 28/11; Zakon o centralnom registru stanovništva: Službeni list Crne Gore, br. 49/07 i Službeni list Crne Gore, br. 41/10, Zakon o putnim ispravama: Službeni list Crne Gore, br. 21/08 i 25/08; Zakon o kontroli granica: Službeni list Crne Gore, br. 72/09

⁸⁵ Vlada Crne Gore, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Strategija za reintegraciju lica vraćenih na osnovu sporazuma o readmisiji za period 2016–2020. sa Akcionim planom za 2016.

nekoliko godina da uspostave strateški i praktičan okvir za njihovu integraciju, prihvatanje činjenice da većina ne može niti želi da se vrati na Kosovo. Ključni cilj crnogorskih vlasti na nivou politika jeste upravo povratak raseljenih lica na Kosovo. Međutim, ogromna većina njih ne može niti želi da se vrati.

Podaci Uprave za izbjeglice pokazuju da su se u periodu 2012–2017. (do maja te godine) ukupno 93 porodice ili 483 pojedinca vratilo na Kosovo. Nakon sporijeg starta sa šest odnosno devet porodica tokom 2012. i 2013. godine, tokom naredne tri godine vratilo se 24, 27 odnosno 25 porodica. Ovo su zvanični podaci o povratnicima u sklopu postojećih programa. Međutim, u Upravi vjeruju da se neki povratnici organizuju samostalno i da ih Uprava ne registruje.

S druge strane, mnogi Romi i Egipćani su posljednjih godina napustili Crnu Goru na putu za Zapadnu Evropu, tražeći azil. Između 2008. i 2016. godine – 11.500 osoba iz Crne Gore je zatražilo azil u Evropskoj uniji.⁸⁶

U istom periodu, gotovo 6.000 odbijenih tražilaca azila vraćeno je u Crnu Goru.

IZVORI

- Centar za empirijske studije, Etnička distanca u Crnoj Gori, 2013, dostupno na: <http://www.cedem.me/publikacije/studijejavne-politike/send/69-studije-i-javne-politike/720-etnika-distanca-2013>.
- Koalicija nevladinih organizacija iz Crne Gore i Sekretarijat Fondacije Dekada inkluzije Roma, Monitoring građanskog društva o sprovođenju Nacionalne strategije za integraciju Roma i Akcionog plana Dekade inkluzije Roma u Crnoj Gori (2012–2013). Preuzeto 19. juna 2017. sa: http://gamn.org/images/docs/en/civil-society-monitoring-report_en.pdf
- Ustav Crne Gore. Preuzeto 23. marta 2017. godine sa: <http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf>
- Savjet Evrope, CAHROM, Tematski izvještaj grupe eksperata o romskim zdravstvenim medijatorima 2016. Preuzeto 23. juna 2017. godine sa <https://rm.coe.int/16806a9331>
- Savjet Evrope, Procjene romske populacije. Preuzeto 23. marta 2017. godine sa: <http://www.coe.int/de/web/portal/roma/>
- Dekada inkluzije Roma, 2015, Indeks inkluzije Roma, str. 18. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9810_file1_roma-inclusion-index-2015-s.pdf.
- Evropska komisija, Radni dokument osoblja komisije. Izvještaj o napretku Crne Gore, 2016.
- Evropski sud za ljudska prava, Alković protiv Crne Gore, 9. novembar 2010. godine, dostupan na: [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160014#%22fulltext%22:\[%2266895/10%22\],%22itemid%22:\[%22001-160014%22\]](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160014#%22fulltext%22:[%2266895/10%22],%22itemid%22:[%22001-160014%22]).
- Evropski Centar za prava Roma, podneto od strane treće partije, maj 2016, dostupno na: <http://www.errc.org/article/alkovi%C4%87-v-montenegro-third-party-intervention-pending/4484>
- Evropski centar za prava Roma, podnesak ERRC-a CEDAW-u o Crnoj Gori, preuzeto 20. juna 2017. godine sa <http://www.errc.org/article/errc-submission-to-un-cedaw-on-montenegro-november-2016/4529>
- Evropski centar za prava Roma, Istraživanje o reproduktivnim pravima Romkinja, Aškalija i Egipćanki u Crnoj Gori, 2016, (neobjavljeno). Preuzeto 20. juna

86 EUROSTAT, Prvostepene odluke o prijavama po osnovu državljanstva, starosti i pola. Godišnji podaci (zaokruženi). Preuzeto 18. jula 2017. sa http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/migr_asydcfsta.

2017. godine sa: <http://www.errc.org/cms/upload/file/montenegro-submission-7-november-2016.pdf>.
- EUROSTAT, Prvostepena odluka o prijavama po osnovu državljanstva, starosti i pola. Godišnji podaci (zaokruženi). Preuzeto 18. jula 2017. godine sa http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/migr_asydcfst
  - Vlada Crne Gore, 2014, Akcioni plan Strategije za dugotrajna rješenja pitanja o raseljenim i interno raseljenim licima u Crnoj Gori.
  - Vlada Crne Gore, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Izvještaj o sprovođenju Strategije za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012–2016.
  - Vlada Crne Gore, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016–2020.
  - Vlada Crne Gore, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Strategija za reintegraciju lica vraćenih na osnovu sporazuma o readmisiji za period 2016–2020. sa Akcionim planom za 2016.
  - Vlada Crne Gore, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Strategija za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica sa posebnim osvrtom na kamp Konik, Podgorica 2011. Preuzeto 19. jula 2017. sa: <http://www.un.org.me/Library/Refugees-Asylum-Seekers-and-Statelessness/8a%20Strategy%20for%20Durable%20Solutions%20of%20Issues%20regarding%20DPs%20and%20IDPs%20in%20Montenegro.pdf>
  - Vlada Crne Gore, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa 2016–2020.
  - Vlada Crne Gore, Integrisani Akcioni plan za sprovođenje Strategije za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica sa posebnim osvrtom na kamp Konik.
  - Vlada Crne Gore, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016–2020, 2016, str. 79. Kao što naslov dokumenta navodi, Strategija ne pokriva Aškalije. Podaci dati u studiji ponekad ukazuju samo na Rome, ponekad na Rome i Egipćane, zavisno od izvora podataka.
  - Vlada Crne Gore, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore, Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori u 2016–2020, 2016, str. 19.
  - Vlada Crne Gore, UNHCR, Izvještaj o pravnom statusu lica koja žive u kampu na Koniku sa preporukama za njegovo poboljšanje. Preuzeto 24. marta 2017. godine sa: http://www.un.org.me/uploads/Documents/2013/ENG_The%20Report%20on%20the%20Legal%20Status%20of%20Persons%20Living%20in%20the%20Area%20of%20the%20Konik%20Camp%20with%20Recommendation%20for%20its%20Improvement.pdf
  - Vlada Crne Gore, UNHCR, Izvještaj o pravnom statusu lica koja žive u kampu na Koniku sa preporukama za njegovo poboljšanje. Preuzeto 24. marta 2017. godine sa: http://www.un.org.me/uploads/Documents/2013/ENG_The%20Report%20on%20the%20Legal%20Status%20of%20Persons%20Living%20in%20the%20Area%20of%20the%20Konik%20Camp%20with%20Recommendation%20for%20its%20Improvement.pdf
  - Müller, Stephan, European Framework for National Roma Policies and the Roma in the Western Balkans in: *European Yearbook on Minority Issues* 2012.
  - Müller, Stephan, Nacionalne politike u odnosu na Romkinje na Zapadnom Balkanu (*National Policies towards Romani Women in the Western Balkans*), Sarajevo, 2011.
  - Müller, Stephan, Nacionalne politike u odnosu na Romkinje u Crnoj Gori, Sarajevo, 2011.
  - Müller, Stephan, *Roma aus dem Westlichen Balkan: Ursachen ihrer Flucht*. Preuzeto 12. decembra 2016. sa: <http://fluechtlingsforschung.net/roma-aus-dem-westlichen-balkan-ursachen-ihrer-flucht/>
  - Službeni list Crne Gore.
  - Tomović, Dušica, *Montenegro Lags in Giving Minorities State Jobs* na portalu *Balkan Insight*, 24. avgust 2015. Preuzeto 6. oktobra 2017. godine sa: <http://www.balkaninsight.com/en/article/montenegro-government-lags-in-hiring-minorities-08-21-2015>
  - Stejt Department Sjedinjenih Američkih Država, Izvještaj o ljudskim pravima 2016, Crna Gora. Preuzeto 24. marta 2017. godine sa <https://www.state.gov/documents/organization/265666.pdf>
  - Istraživanje UNDP-a – Romi u centralnoj i jugoistočnoj Evropi. Preuzeto 26. avgusta 2016. godine sa: <http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/ourwork/sustainable-development/development-planning-and-inclusive-sustainable-growth/roma-in-central-and-southeast-europe/roma-data/>
  - UNHCR, saopštenje od 9. aprila 2015. „UNHCR supports provision of civil status documents to displaced persons in Montenegro“. Preuzeto 22. marta 2017. godine sa: <http://unhcr.org/en/unhcr-supports-provision-civil-status-documents-displaced-persons-montenegro>
  - Veb-sajt Regionalnog centra za manjine.
  - Veb-sajt „Vijesti“.
  - Svjetska banka, Crna Gora nakon krize: Ka manjoj i efikasnijoj Vladi, javni trošak i institucionalni pregled, Glavni izvještaj, Svjetska banka, oktobar 2011 / *World Bank, Montenegro After the Crisis: Towards a Smaller and More Efficient Government, Public Expenditure and Institutional Review, Main Report, World Bank, October 2011.*

WE EMPOWER PEOPLE

Sergels torg 12
111 57 Stockholm, Sweden
Phone: +46 8 545 277 30
info@crd.org
www.crd.org